

Büyük Selçuklular Devrinde Kadıların Maaşları, Gelir Kaynakları ve Maddî Durumları Üzerine Bir Araştırma

A Study on Salaries, Income Sources, Financial Situations of the Qadis in the Great Seljuq Period

Sinan TARİFCİ*

Öz

Büyük Selçuklular döneminde adalet teşkilâtının başlıca görevlileri olan kadıların adlî, siyâsî, idarî, askerî, dinî, içtimâî vs. yetki ve sorumlulukları kapsamında çok çeşitli görev ve faaliyet alanları bulunmaktaydı. Böylece bu dönemde geniş bir görev birliği neticesinde kadılık makamı salt bir yargı ve hukukî işlemleri icra organı olmanın ötesine geçmiştir. Kadılar yerine getirdikleri kadılık görevi karşılığında maaş aldıkları gibi, aslî vazifeleri haricinde ifa ettikleri görev ve faaliyetlerden de gelir sağlıyorlardı. Kadılar kadılık maaşı ve ek görevlerinden kazandıkları gelirlerden başka, kendilerini belirli bir yaşam standardından çıkarıp servete gark edecek olan çeşitli ödenek ve ihsanlara da nail olabiliyorlardı. Bununla birlikte, Büyük Selçuklular devri fakiî ve ideologlarının mülahazaları da dâhil olmak üzere, İslâmiyet'in erken dönemlerinden itibaren kadıların maaş alıp almaması ve hediye kabilinden bağışları kabul edip etmemesi hususunda fikhî tartışmalar süregelmiştir. Diğer taraftan idarî, dinî ve ahlâkî baskıya rağmen, kadılar arasında rüşvet başta olmak üzere gayrimeşru kazanç yollarına tevessül edenler de yok değildi. Selçuklu kadıları içerisinde varlık içinde lüks bir hayat süren kadılar olduğu gibi, yoksulluk içinde ve güçlülükte geçinler de vardı. Bu çalışmada Büyük Selçuklular devrinde kadıların maaşları, gelir kaynakları ve maddî durumları üzerine durulacaktır. Bunu yaparken konu, teorik perspektifi ve pratik karşılığı çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklular, kadı, maaş, hediye, rüşvet

Abstract

In the Great Seljuq period, the qadis, who were the main officials of the justice organization, had a wide scope of duties and activities within their judicial, political, administrative, military, religious, social, etc. powers and responsibilities. Thus, in this period, as a result of a large task union, office of the qadi went beyond merely being an office of judiciary and fulfillment of legal affairs. The qadis received a salary for the judicial duty they fulfilled, as well as earning income from the duties and activities they performed outside of their main duties. In addition to the income earned from the salary for the judicial duty and additional duties, the qadis could also gain various allowances and grants that would lead them to wealth rather than a certain quality of life. However, legal discussions about whether the qadis could receive a salary and accept donations as gifts had continued since the early periods of Islam, including the considerations of the scholars and ideologues of the Great Seljuk period. On the other hand, despite the administrative, religious and moral pressure, there were also those who made illegal profit, especially bribery, among the qadis. Among the Seljuk qadis, there were also the qadis who lived a luxurious life in wealth, as well as living in poverty and barely maintaining their lives. In this study, salaries, income sources and financial situations of the qadis in the Great Seljuq period are going to be examined. By doing this, the subject is going to be discussed within its theoretical perspective and practical processes.

Key Words: Great Seljuq, qadi, salary, gift, bribery

Makale Geliş Tarihi: 21.12.2020. Makale Kabul Tarihi: 15.04.2021.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
E-mail: sinantarci@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-9218-6193.

Görüş

Akademik Bakış

249

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

Giriş

Büyük Selçuklular devrinde başlıca görev ve sorumlulukları bireyler arasında ortaya çıkan hukukî anlaşmazlıkları, düşmanlıkları, çekişmeleri şer'î hükümlere göre çözümlenmek, davaları karara bağlamak ve hukukî muameleleri yerine getirmek olan; bu arada eğitim-öğretimle ilgili ve dinî, içtimaî, siyasî, idarî, askerî mahiyette çok çeşitli görev ve faaliyetler icra eden kadılar saygın birer şahsiyetler olup şerefli bir mevkiî haizlerdi. Tarihî seyri içerisinde gerek fıkıh kitaplarında ve gerekse İslâm siyaset, anayasa, idare, maliye ve devletler hukuku kapsamına giren konuları ele alan eserlerde ve yine ahlâkî eserlerde kadıların yürüttükleri yargı görevi karşılığında muntazam olarak maaş alıp alamayacakları meselesi tartışılmalıdır. Büyük Selçuklular devrinin ünlü Şâfiî fakihlerinden Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, kadıların halkın mallarından el çekmesi ve tamah etmemesi için idarecinin onlara ekonomik yönden tatmin edici ve geçimlerini sağlayacak bir maaş temin etmeleri gerektiğini söylemektedir¹. Çıktığı çeşitli ilim yolculuklarında yolu Selçuklu ülkesine de düşen meşhur Hanefî fakihi Kâsânî nazarında bir kamu hizmeti olan yargı işine zaman ayırıp bu görevi ifa ettikleri için kadılara çalışmalarına karşılık devlet bütçesinden maaş ödenmesi lazım gelirdi². Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk de *Siyâsetnâme*'de, sultanın, hainliğe (hiyânetî) meyletmemeleri için kadılara ihtiyaçları kadar maaş tayin etmelerini şart koşturmuştur³. Vezirin mezkûr eserinde nakledilen bir hikâyede de aynı şekilde hükümdarın; Müslümanlar arasında doğru hakemlik etmesi, adaleti uygulaması ve kimseden çekinmemesi, taraf tutmaması, rüşvet alması için kadıya beytül-mâldan maaş verdiği ifade edilmiştir⁴. İngiliz şarkiyatçısı Ann Katharine Swynford Lambton, vezirin bu yöndeki ifadelerinin bir yenilik teşkil etmediğini ve vezirin niyetinin var olan uygulamalara bir düzen ve istikrar getirmek olabileceğini öne sürmüştür⁵. Nitekim İslâm devletinde, ilk devirlerden beri yargı fonksiyonunu ifa eden kadılara, çalışmalarına karşılık maaş verilirdi⁶. Yine Lambton'a göre, Nizâmü'l-Mülk, kadılara maaş tahsis ederek onların bağımsızlıklarını kontrol altında tutmayı ve bir dereceye kadar onları

- 1 Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (çev. A. Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 2015, s. 369; Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *Kitabü'l-Nasîhatü'l-Mülûk (Siyaset Sanatı)*, (çev. M. Sarıbiyık), Özgü Yayınları, İstanbul 2016, s. 329.
- 2 Fahreddin Atar, "Kadı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 68.
- 3 Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (nşr. M. A. Köymen), c. I: Farsça metin, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 42; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (çev. M. Kanar), Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 102.
- 4 Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 82 (Farsça metin); Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 146.
- 5 Ann K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic and Social History, 11th-14th Century*, Persian Heritage Foundation, New York 1988, s. 75.
- 6 Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 118; İslâm'ın klasik çağında kadıların maaşı hakkında bkz. Ahmet Aydın, "Klasik Dönemde Kadı (Hakim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

bir devlet görevlisi haline getirmeyi umut etmiş olabilirdi⁷. Nitekim kadının görevinden maaş alması, kadının yargı bağımsızlığına ket vuran unsurlar arasında daima ilk sıralarda gösterilmiştir. Diğer yandan, Selçuklular devrinde, bir kısım fakih de kadıların vazifeleri karşılığında maaş almamaları gerektiğini kabul etmiştir. Şöyle ki, her ne kadar kadılar bir maaş alıyorlarsa da, diğer üst düzey devlet görevlilerine nispetle -istisnalar bir yana pek çok kadı- belirli bir yaşam standardına sahipti ve bu yüzden de konumlarını korumaya meyilli olacaktır. İslâm hukukçuları bu eğilimin farkındaydı ve her şeyden önce dinî bir vazife olarak görülmesi gereken bir görev için kadıya maaş ödenmemesi gerektiğini öne sürenler vardı⁸. Mesela Büyük Selçuklular devri meşhur Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihi, mutasavvif, İslâm düşünürü Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî nazarında, kadının hüküm vermek için, bu arada şahidin de şahitlik yapmak için ücret alması haramdır⁹. Bununla birlikte, kadı olarak tayin edilen kişinin, vicdanının sesine uyarak maaş namına hiçbir şey almak istemediği de oluyordu¹⁰.

Kadıların maaşları yanında diğer birtakım gelir kaynaklarına da sahip olduğu görülmektedir. Bunların başında kendilerine tevdi edilen mükâfat, hediye ve ihsanlar gelmektedir. Maaş hususunda olduğu gibi, İslâm hukukunda kadıların hediye kabulü konusunda da haram, mekruh, mubah ekseninde çeşitli fikirler öne sürülmüştür. İslâm âlimlerinin bu konudaki tutum ve tavırları daha ziyade kadıların hediye almaktan kaçınmaları yönünde olmuştur. Mesela el-Mâverdî'ye göre, kadının, dava taraflarından veya herhangi bir hukukî işi olandan hediye almaması lazım geliyordu. Davalar hasımsız ve nizasız da olsa hediye kabul edemezlerdir. Ancak kadı hediyeyi kabul etmiş ve mallarıyla karışmışsa kendisine terk edilirdi. Şahsına ait mallarla karışmamışsa hazîneye devredilirdi¹¹. Kadıların hediye kabulünden geri durmaları gerektiği resmî vesikalarda da belirtilmiştir. Nitekim Selçuklu Anadolu'sunda kaleme alınan bir kadı tayin menşûrunda, kadıya, hediyeler kabul etmekten (kabûl-i hedâyâ) imtina etmeyi vacip bilmesi söylenmiştir¹². Ayrıca maaş almamayı tercih eden

7 Lambton, a.g.e., s. 75.

8 Mathieu Tillier, "Judicial Authority and Qadis' Autonomy under the Abbasids", *Journal of the Medieval Mediterranean*, vol. XXVI, No. 2, Al-Masaq, 2014, pp. 121-122; Mathieu Tillier, "Courts", (ed. Emad el-Din Shahin), *The Oxford Encyclopedia of Islam and Politics*, Oxford University Press, vol. I, New York 2014, p. 228.

9 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Kimyâ-yi Saâdet*, (çev. A. Arslan), Ataç Yayınları, İstanbul 2017, s. 231; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûm id-Dîn*, (çev. A. Arslan), Merve Yayınları, İstanbul 2014, c. II, s. 412.

10 Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti -İslâm'ın Rönesansı-*, (çev. S. Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 262.

11 Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (çev. A. Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 2015, s. 154.

12 Hasan b. Abdül-Mü'min el-Hoyî, *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü'l-Tâlib, Rüsûmü'r-Resâil ve Nücûmü'l-Fezâil*, (nşr. A. S. Erzi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 35 (*Rüsûmü'r-Resâil ve Nücûmü'l-Fezâil* kısmı).

kadılar gibi, kişilik ve karakter özelliklerinden dolayı bazı kadılar da yöneticiler başta olmak üzere hiç kimseden hediye kabul etmemiştir. İslâm fıkında, kadıların hediye kabulünden imtina etmesi gerektiği tasrih edildiği gibi, onların ziyafetlere icabet etmemeleri, vadeli veya vadesiz veresiye mal almamaları ve borçlanmamaları, ticaret yapmamaları gibi hususlar da belirtilmiştir¹³.

Kadıların Maaşları

Câmi'ü'l-Tevârih müellifi Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, mezkûr kitabında, Irak ve Horasan'da hüküm süren hanedanlar arasında Selçuklulardan daha büyük, reâyâyâya daha müşfik ve halkın hakkına daha çok riayet eden olmadığını belirttiikten sonra, onların saltanat günlerinde nice hayrat ve iyilikler ortaya çıktığını, dinî ilimlerin ihya olduğunu ve İslâmî kaidelerin güçlendiğini söylemiştir. Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, sözlerinin devamında ise Selçukluların âlimleri, sâlihleri, kadıları, seyyidleri, zâhidleri, âbidleri ve hayır hasenat sahiplerini koruyarak onlara maaş (idrâr) bağlayıp iyilik ettiklerini beyan etmiştir¹⁴.

Benzer şekilde Nizâmü'l-Mülk de erbabına, hak sahiplerine, âlimlere, Ehl-i beyt mensuplarına, gazilere, sınır boylarında yaşayanlara beytül-mâldan pay verildiğini, böylece kimsenin nasipsiz, mahrum kalmadığını, sultanların da iki dünyanın ecrini, sevabını kazandığını ifade etmiştir¹⁵. Ayrıca Sultan Sencer devrine ait bir kadı atama menşûrunda, Allah'ın nimetlerine şükretmenin muhtelif yol ve yöntemleri olduğu, bunlardan birinin de din ulemâsını himaye ve onlara ihsan etmek olduğundan bahisle, Selçukluların da bu yönde hareket ettiği, yani kadılar dâhil âlimlere in'âm ve ikramda bulunduğu vurgulanmıştır¹⁶. Büyük Selçuklular devrinde kadıların diğer devlet görevlileri gibi düzenli aylık maaşı vardı¹⁷. Kadının geçiminden teoride hazine sorumluydu. İslâm hukukçuları tarafından kadıların maaşına delalet etmek üzere rızk, ücret, cu'âle, râtib, ma'lûm gibi kavramlar zikredilmiştir¹⁸. Nizâmü'l-Mülk de *Siyâsetnâme*'de kadıların maaşı için icrî ve muşâhere kelimelerini kullanmıştır¹⁹. Selçuklular devri kadı tayini menşûrlarında ise kadıların maaşı için ma'âş²⁰, ma'îşet²¹, idrâr²²,

- 13 Ebû'l-Ulâ Mardin, "Kadı", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, c. VI, s. 44.
- 14 Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü'l-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (çev. E. Göksu, H. H. Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 68-69.
- 15 Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 151 (Farsça metin); Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 224.
- 16 Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, *Atebetü'l-Ketebe*, (nşr. Meryem Sâdikî), Neşr-i Nigâh-i Muasir, Tahran 1396/2017, s. 105.
- 17 Mathieu Tillier, "Courts", p. 228.
- 18 Aydın, a.g.t., s. 10-15.
- 19 Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 42, 82 (Farsça metin); Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 102, 146.
- 20 Anonim, *Tekârîrü'l-Menâsıb (Türkiye Selçukluların Hakkında Resmi Vesikalar)*, (nşr. O. Turan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 53 (Farsça metin).
- 21 Anonim, *Tekârîrü'l-Menâsıb (Türkiye Selçukluların Hakkında Resmi Vesikalar)*, s. 51, 55, 56 (Farsça metin); Hasan b. Abdü'l-Mü'min el-Hoyî, a.g.e., s. 36 (*Rûsûmü'r-Resâil ve Nücümü'l-Fezâil* kısmı).
- 22 Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, a.g.e., s. 145.

idrârât²³, rusûm ve mersûm²⁴ sözcükleri kullanılmıştır. Bu menşûrlar, kadıların maaşlarını ödemeleri için mahallî devlet görevlilerine talimatlar içermektedir. Hamîdü'd-Dîn Ebû Bekir b. Muhammed b. Ömer b. Ali el-Mahmûdî'nin Belh kadı'l-kudatlığına tayin edildiği 1152/1153 tarihli Sultan Sencer dîvânından sadır olan menşûrda, babasından ona intikal eden ve onun adına olan maaşı alması buyrulmuştur²⁵. Yine Sultan Sencer devrinde Esterâbâd'a görevlendirilen Kadı Ziyâü'd-Dîn Mecdü'l-İslâm Hüseyin'in maaşının geçmiştekine göre verilmesi buyrulmuştur²⁶. Ayrıca Kadı'l-Kudat Mecdü'l-Mülk adına isdar olun bir kadı-yi leşkerlik atama menşûrunda da kadının maaşının zahmetsiz bir şekilde eline geçmesinin temin edilmesi, bu hususta herhangi bir şikâyete mahal verilmemesi talimatı verilmiştir²⁷. Daha geç tarihli bir kadılık menşûrunda da kadının, bu işin âdeti (resm) her ne ise o maaşı (rusûm û mersûm) alması ve bundan önce yakın zamana kadar diğer kadıların (diğer kudât) ne maaş (rusûm û mersûm) veriliyorsa ona da bu meblağın verilmesi ve ödemede kusur ve noksanlık bulunmaması emredilmiştir²⁸. *Tekârîrû'l-Menâsib*'de bulunan kadılık menşûrlarında daima kadının maaşının dîvân-i istifâda tayin edildiği belirtilmektedir²⁹. Nitekim *Atebetü'l-Ketebe*'de yer alan dîvân-i istifâ nâibliği atamasına ilişkin bir menşûrda, beldenin servet gelirleri (ebvâbü'l-mâl) ve arazi vergilerinden (herâc) seyyidlerin geçim payının (erzâk) ve diğer hak sahiplerinin maaşlarının (me'âyiş û idrârât) belirlenmesi ve her birinin maaşının ayrı ayrı tayin edilmesi talimatı verilmektedir³⁰. Böylece mezkûr grupların ödenek ve maaşlarının dîvân-i istifâda tayin edildiği, bu arada bunların çeşitli gelir kalemleri bulunan dîvân-i istifânın hangi gelirden karşılandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, dinî zümrelerin muhtelif mensupları gibi, kadıların da maaş yerine geçeceği üzere, iktâlara sahiplerdi³¹. Nitekim *Rüsûmü'l-Resâil ve Nücûmü'l-Fezâil*'de yer alan bir kadılık menşûrunda, müstakbel kadıya, otlak iktâsından (iktâ'-yi otlakî) kadıların geçimi (ma'îşet-i kudât) için belirlenmiş olan maaşı (mersûm) tasarrufuna alması ve onunla gönül rahatlığını temin etmesi tali-

- 23 Seyyid Ali Müeyyed Sâbitî, *Esnâd ve Nâmehâ-yi Târîhî, ez-Evâil-i Devrehâ-yi İslâmî tâ Evâhir-i Ahd-i Şâh İsmâil-i Safevî*, Ketâbhâne-yi Tahûrî, Tahran 1346/1967, s. 142; Anonim, *Ahkâmu Sultânî'l-Mâzî (Leningrad Münşeât Mecmuası)*, Ketâbhâne-yi Dânişgâh-i Tehrân, nr. 2257, vr. 117b.
- 24 Anonim, *el-Muhtârât mine'r-Resâil*, (nşr. Gulâm Rızâ Tâhir, İrec Afşâr), Bunyâd-i Mevkûfât-i Doktor Mahmûd Afşâr-i Yezdî, Tahran 1378/1999, s. 401; Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, a.g.e., s. 151; Anonim, *Ahkâmu Sultânî'l-Mâzî (Leningrad Münşeât Mecmuası)*, nr. 2257, vr. 26a; Hasan b. Abdü'l-Mü'min el-Hoyî, a.g.e., s. 36 (*Rüsûmü'l-Resâil ve Nücûmü'l-Fezâil* kısmı).
- 25 Seyyid Ali Müeyyed Sâbitî, a.g.e., s. 142; Anonim, *Ahkâmu Sultânî'l-Mâzî (Leningrad Münşeât Mecmuası)*, nr. 2257, vr. 117b.
- 26 Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, a.g.e., s. 145.
- 27 Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, a.g.e., s. 151; Anonim, *Ahkâmu Sultânî'l-Mâzî (Leningrad Münşeât Mecmuası)*, nr. 2257, vr. 26a.
- 28 Anonim, *el-Muhtârât mine'r-Resâil*, s. 401.
- 29 Anonim, *Tekârîrû'l-Menâsib (Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar)*, s. 49, 51, 53, 55, 56 (Farsça metin).
- 30 Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, a.g.e., s. 141.
- 31 Ann K. S. Lambton, "The Evolution of the Ikta' in Medieval Iran", *Iran*, vol. V, No. I, 1967, p. 48.

Görüş

Akademik
Bakış

253

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

matı verilmiştir³². Kadılara birtakım malî ayrıcalıklar tanındığı da anlaşılmaktadır. Yukarıda adı geçen Ziyâü'd-Dîn Mecdü'l-İslâm Hüseyin'i Esterâbâd kadısı, hatîbi ve muhtesibi olarak atayan menşûrda, onun mülkünün avâız ve kısım denilen vergilerden muaf tutulması emredilmiştir³³.

Müşahhas bir örneği Gazneliler dönemine ait olmakla birlikte, kadının bazen istifası durumunda kadılıktan aldığı maaşı hazineye iade etmesi isteniyordu. Öyle ki, Gazneli sultan Mahmûd'un Buhara kadı'l-kudatı Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsîhî (ö. 1055), vazifesinden istifa etmek isteyince, onun istifası kabul edilmemişti. Kadının ısrarla istifasını istemesi üzerine ise istifasının kabul edilmesi için kadılık maaşını (mersûmü'l-kazâ) geri vermesi şartı koşulmuştu. Kadı bunu yerine getirmek üzere hazinedara gönderildi. Hazinedar da ondan bir şey almamıştır. Zira kadı kendi durumunu arz ettikten sonra anlayışla karşılanmış ve istifası kabul edilmiştir. Bundan sonra o, evinde kanaatkâr bir şekilde hayatını idame etmiştir³⁴. Nazariyede göreviyle bir şekilde ilişkisi kesilen kadının önceden aldığı maaşın ne olacağı konusunda İslâm hukukçuları arasında ücretin hazineye iade edilmesi ve edilmemesi gerektiği yönünde birbirine zıt iki görüş ortaya çıkmıştır³⁵.

Doğrudan doğruya Büyük Selçuklu ülkesinde kadınların aldıkları maaş miktarı hususunda somut bir örneğe rastlanılmamakla birlikte, bir fikir vermesi açısından Selçuklular zamanı Bağdatı'nda ve komşu ülkelerde kadınların maaşı ve alım gücü hususunda birtakım bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunun yanında bu hususta kaynaklarda birbirinden oldukça farklı kayıtlar mevcuttur. Mesela İsmâilî filozof, şair, âlim ve seyyah Nâsır-i Hüsrev, 1045-1052 yılları arasında İran, Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarında geçen seyahatini içeren *Sefernâme* adlı eserinde, Mısır Fâtımîlerinde kadı'l-kudatın her ay 2 bin Mağribî dinar maaşı olduğunu bildirmiştir. Kimsenin malına tamah etmesinler ve kimseye zulmetmesinler diye her kadının maaşının da buna göre tayin ve tespit edildiğini de eklemektedir³⁶. Mesela Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh kadının gayrimeşru yoldan servet sahibi olmasını önlemek üzere, maaşını, kimseden bir dirhem bile almaması şartıyla iki misline çıkarmıştı³⁷. Bir mukayese yapmaya imkân vermesi hasebiyle, aynı eserdeki aynı coğrafya ve döneme ait birtakım bilgiler söz konusu edilebilir. Buna göre; orta büyüklükteki bir kervansarayın, normal bir zamanda her yıl 20 bin Mağribî dinar kira getirisi vardı. Bu zamandaki kıtlık ve restorasyon döneminde ise kira getirisi ayda bin dinara, yılda da 12 bin dinara düşüyordu³⁸. Yine bu kıtlık döneminde on altı batman buğday bir Mağribî

32 Hasan b. Abdü'l-Mü'min el-Hoyfî, a.g.e., s. 36 (*Rûsümü'r-Resâil ve Nücümü'l-Fezâil* kısmı).

33 Müntecebü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, a.g.e., s. 145.

34 Ebû'l-Hasan el-Fârisî, *el-Muhtasar min Ketâbü's-Siyâk li-Târîh-i Nîşâbûr*, (nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî), Mîrâs-i Mektûb. Tahran 1384/2005, s. 167.

35 Aydın, a.g.t., s. 22-23.

36 Nâsır-i Hüsrev, *Sefernâme*, (çev. A. Tarzi), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s. 93.

37 Mez, a.g.e., s. 262.

38 Nâsır-i Hüsrev, *Sefernâme*, s. 89.

dinara satılıyordu³⁹. Nâsır-i Hüsrev'in verdiği bilgilere güvenilecek olursa, Büyük Selçukluların ilk devirlerine tekabül eden bir zamanda Mısır'da kadı'l-kudatın yıllık maaşı, orta büyüklükteki bir kervansarayın olağan bir dönemdeki yıllık kira getirisinden fazlaydı. Diğer yandan, Kindî ise *Zeyl*'de mezkûr Fâtımî kadı'l-kudatının maaşını senede 20 bin dinar olarak göstermektedir⁴⁰. Başka bir bilgiye göre de Fâtımîlerde kadı'l-kudatın maaşı, diğer kayıtlara nispetle düşük bir meblağ, yani 150 dinardı⁴¹. Bağdat kadı'l-kudatı Ebû Ca'fer Abdü'l-Vâhid b. Ahmed es-Sekafî'nin göreve getirildiği aynı yıl vefat etmesi (1060/1061) üzerine yerine oğlu Ebû'l-Berekât Ca'fer b. Abdü'l-Vâhid es-Sekafî (ö. 1067) getirilmişti. Onun iki ödemede aldığı ücretin miktarının yaklaşık 50 bin Emîriye dinarı olduğu nakledilmiştir⁴².

Esas vazifeleri olarak mahkeme teşkil edip davalara bakmaktan başka kadılar dinî ve içtimâî mahiyette olmak üzere vakıflar nazırlığı, hatîblik, imâmlık, müftülük, vâizlik, şeyhü'l-İslâmlık, mezhep reisliği ve muhtesiblik; eğitim-öğretimle ilgili olmak üzere müderrislik, müderris nâibliği ve muftluk; siyâsî ve idarî mahiyette olmak üzere vezirlik, vezir nâibliği, elçilik, darphane başkanlığı, hâciblik gibi çok geniş bir kapsamda muhtelif görev ve faaliyetleri de yerine getiriyordu. Kadıların kadılıkla beraber kendilerine tevdi edilen başka görevlerden de her zaman kadılık maaşına ek olarak bir aylık alıp almadığına dair doğrudan doğruya Büyük Selçuklu ülkesi dâhilinde bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Büyük Selçuklulara muasır bir zamanda Fâtımîlerde 1139/1140 tarihinde kadılık görevine getirilen İsmâil b. Selâme bu vazifesi dolayısıyla aylık 40 dinar maaş alıyordu. Ayrıca dâî'd-duât görevinden de aylık 30 dinar elde ediyordu. Böylece bu iki vazifeden yılda 840 dinar kazanıyordu⁴³. Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Muhassin b. Ali et-Tenûhî es-Sagîr'in (ö. 1055) ise Irak'ta bazı beldelerin kadılığı ile yine Bağdat'taki darphane mesulü sıfatıyla ayda 60 dinar geliri vardı⁴⁴. Diğer yandan, el-Gazzâlî'nin idealize ettiği kadı tipine uygun olarak, kadılık görevinden maaş almayan kadılar da mevcuttu. Mesela Bağdat kadı'l-kudatı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmğânî'nin (ö. 1086) vefatı üzerine Vezir Ebû Şücâ, Halife Muktedî-Biemrillâh'a Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Bekrân el-Hamevî eş-Şâmî'yi (ö. 1095) kadı'l-kudat olarak atamasını işaret etmişti. O da kadılıktan herhangi bir gelir elde etmemesi şartıyla kadılık vazifesini kabul etmişti⁴⁵.

39 Nâsır-i Hüsrev, *Sefernâme*, s. 111.

40 Mez, a.g.e., s. 262.

41 Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, s. 154.

42 İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısmı)*, (çev. A. Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 128.

43 Aydın, a.g.t., s. 47.

44 Mez, a.g.e., s. 262.

45 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, c. XVII, s. 27-28.

Kadınların Diğer Gelir Kaynakları ve Maddî Durumları

Büyük Selçuklular devrinde kadınların yerine getirdikleri diğer birtakım görevlerden ek maaş alıp almadıkları hususunda somut misallerden mahrumuz. Ancak düzenli maaş bir yana, mesela müderrislik veya müftülük vazifesini yerine getiren kadınların bu işlerinden gelir elde etmesi muhtemeldi. Öyle ki, müderris olarak medresenin vakıf gelirlerinden kazanç elde edebildikleri gibi; idareciler tarafından önlerine getirilen konularda, şartlara uygun fetvalar verdikleri müddetçe onlar tarafından bir nev'i ödeneğin de sahibi olabiliyorlardı⁴⁶. Diğer taraftan, Selçuklular döneminde ümerâ ve varlık sahiplerinin ilmî faaliyetleri destekleyip, ilim tahsil edenlerle âlimlere yüklü meblağlarda tahsisat ve hediyelediği oluyordu. Bu cümleden olarak, Selçuklu devri kadınları arasında böyle bir imkân ve fırsattan yararlananların olması mümkündür. Ayrıca bu dönem kadınlarının fıkıh başta olmak üzere ilmin muhtelif sahalarında faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Kadınların bilhassa hadis ilmiyle meşgul oldukları malumdur. Bu devirde mesela hadis ilmi tahsili kurumsal bir destekle yürür hale gelmişti. Öyle ki hadis tedrisi faaliyetini yürüten hocalara, talebelere, hadis dinleyenlere, üstün başarı gösterenlere, hadis ezberleyenlere ücret ödenmiştir⁴⁷. Selçuklu kadınlarının bu ve bunun gibi ödemelerden de gelir sağlama-ları muhtemeldir. Yine pek çok kadının şiirler yazıp okuduğu da malumdur. Böyle şair kadınların bu yolla da nakdî veya aynî ihsan ve lütfâ nail olmaları da ihtimal dâhilindedir. Öte yandan, nazarî olarak mahkeme harçları konusunda farklı görüşler olmakla birlikte⁴⁸, bazı kadınların aynı zamanda mahkemelerine başvuranlardan da ücret aldıkları oluyordu⁴⁹.

Gerek fikhî mülahazalarda ve gerekse resmî vesikalarda kadınların hediye kabulünden imtina etmesi teorik olarak belirtilmekle birlikte, Büyük Selçuklular devrinde pratikte bunun sıklıkla vaki olduğu düşünülebilir. Nitekim kendisi de Sultan Sencer devrinde Belh kadî'l-kudatlığı yapan Hamîdî'd-Dîn Ebû Bekir b. Muhammed b. Ömer b. Ali el-Mahmûdî'nin kaleme aldığı *Makâmât-i Hamîdî*'de nakledilen bir hikâyede adalet, ilim ve faziletle övülen Ahvâz kadısına hediye (tuhfe) arzından bahsedilir⁵⁰. Bazı kadî'l-kudatların, kadınların, onların aile bireylerinin ve mahkeme görevlilerinin halifeden, sultandan veya başkalarından hediye ve ihsan kabul etmedikleri de kaynaklara yansımıştır. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*'da, Halife Kâim-Biemrillâh'ın hizmetinde bulunan İbn Ubeyd el-Mâlikî'nin ağzından bir hadise nakletmiştir. Buna göre; halife bir

46 George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim –İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı-*, (çev. A. H. Çavuşoğlu, T. Başoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları, İstanbul 2018, s. 245-294.

47 Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum –Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri-*, İlem Yayınları, İstanbul 2020, s. 28.

48 Aydın, a.g.t., s. 31-32.

49 Lambton, a.g.e., s. 74; Mez, a.g.e., s. 262.

50 Ömer b. Mahmûd el-Belhî, *Makâmât-i Hamîdî*, (nşr. Rızâ Enzâbî Nejâd), Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran 1365/1986, s. 156.

kısım hediyeği hâdime teslim edip bunları nakîblere, Kadı'l-Kudat İbn Mâkûlâ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali'ye (ö. 1056) ve bazı zevata götürmesini emretmiştir. Hâdim bu emri yerine getirmiş, kadı'l-kudat hariç hepsi hediyeleri kabul etmiştir. Hâdim ise kadı'l-kudata götürdüğü hediyelerle birlikte geri dönmüştür. İbn Ubeyd durumu halifeye bildirdiği zaman, halife buna şaşırılmış ve kadı'l-kudatı bu davranışa iten sebebi merak etmiştir⁵¹. Öte yandan, Kadı'l-Kudat İbn Mâkûlâ yalnız halifeden değil, halktan da hediye kabul etmezdi⁵². Onun haleflerinden Kadı'l-Kudat Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Bekrân el-Hamevî eş-Şâmî'nin (ö. 1095) de kadılık görevi karşılığında maaş (rızk) almadığı gibi, hiç kimseden herhangi bir ihsan veya hediyeği kabul etmediği kaydedilmiştir⁵³. İbnü'l-Belhî, 12. yüzyılın ilk çeyreğinde, Şîrâz kadı'l-kudatının ailesinden olan kadı nâiblerinden (nuvvâb-i meclis-i hokm), reislerden, kâtiblerden (debîrân) ve vekillerden (vekîlân) hiç kimsenin, hiç kimseden bir dirhem dahi almadığını söylemektedir⁵⁴. Gazneliler zamanına ait olduğu halde, Gazneli Mes'ûd, babası Sultan Mahmûd'un Hindistan'da bulunan altın putları ele geçirdikten sonra bunları eritip para haline getirdiği dinarlardan sadaka olarak, bu sırada on dirhemle kaldıkları, pek sıkıntıda oldukları, kimseden bir şey istemedikleri ve geçim kaynaklarının az olduğu duyulan Büst kadısı Ebû'l-Hasan el-Bûlânî ve oğlu Ebû Bekir'e bin miskal ağırlığındaki keselerden her birine bir kese göndermişti. Kadı, kıyamet gününden korktuğunu söyleyerek sultanın gönderdiği bu para dolu keseleri geri çevirdi. Bunun üzerine kadıya, bu dinarların putları kırmak suretiyle elde edildiği, halifenin sultana bunları almaya müsaade ettiğini söylenince o, halifenin velayet sahibi olduğundan dolayı onun bağışta bulunabileceğini, ayrıca kendisinin sultanla birlikte gazâda bulunmadığını, bu cihetle gazânın sünnete uygun icra edilip edilmediğini de bilmediğinden, bu dinarları kabul edemeyeceğini belirtti. Kadı kabul etmeyince kendisine keseleri öğrencilere, müstahak olanlara ve dervişlere dağıtması söylenince ise hiçbir suretle bu vebali üzerine alamayacağını ısrarla ifade etmiştir. Son olarak kadının oğlundan kendi hissesini alması istenince oğlu da reddetmiştir. Keyfiyet Sultan Mes'ûd'a bildirilmiş, sultan da hayrette kalarak kadı ve oğluna hayır dualarda bulunmuştur⁵⁵.

Kadılar, kadılık maaşı ve aslî vazifeleri haricinde ifa ettikleri görev ve faaliyetlerden sağladıkları gelirler yanında elde ettiği başka gelirler sayesinde servet sahibi olabiliyorlardı. Bu gelir kaynaklarının başlıcası, bilhassa elçilik

51 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., c. XV, s. 352.

52 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, (çev. M. Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, c. XII, s. 168.

53 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1417/1996, c. XIX, s. 86; İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 297; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., c. XVII, s. 27.

54 İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, (nşr. Guy Le Strange, Reynold Alleyne Nicholson), İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1385/2006, s. 118.

55 Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (çev. N. Lügal, haz. H. Kırlangıç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 477-478.

Gazi

Akademik
Bakış

257

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

vazifesiyle diplomatik heyetlerde görevlendirilen kadıların, yöneticilerin ikram ve ihsanına mazhar olmasıyla ortaya çıkıyordu. Kadılar böylece refah içerisinde yaşıyorlardı. Akda'l-Kudat Ebû'l-Hasan Habîb el-Mâverdî, 1043/1044 tarihinde, Halife Kâim-Biemrillâh tarafından elçilik vazifesiyle Tuğrul Bey'e gönderilmişti. Tuğrul Bey, halifenin elçisi olduğu için saygı duyduğu el-Mâverdî'yi dört fersah uzaklıkta karşılamıştır. Daha sonra da kendisine gelmesi dolayısıyla ona 30 bin, halifeye 20 bin, halifenin yakınlarına da 10 bin dinar vermiştir⁵⁶. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmğânî'ye (ö. 1086), Halife Kâim-Biemrillâh ikramda bulunur ve Sultan Tuğrul Bey de ona saygı gösterirdi⁵⁷. Kâim-Biemrillâh'ın vefatından sonra halife olarak yerine geçen Muktedî-Biemrillâh'a biat merasiminde, diğer bazı zevat ile beraber, Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. el-Beyzâvî de hazır bulunmuştu (1075). Kadı el-Beyzâvî ile Müeyyidü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk, hilafet merkezinden Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'e gönderilmişti ki oradan da Gazne'ye gidecek ve bura hükümdarından yeni halife için biat alacaktı. Kaynağın diliyle kadı, zengin ve servet sahibi olarak ve bütün rütbelerin fevkine çıkararak geri dönmüştür⁵⁸. Sultan Melikşah'ın elçisi olarak Gazne'ye giden Ebû'l-Alâ Sâid b. Mansûr b. İsmâil b. Sâid'e (ö. 1113) Hârezm kadılığı verilmişti. Gazne'de ona saygı gösterilmiş ve ikram edilmiştir. Sonra oradan Hârezm'e dönmüştür. Bir süre Hârezm'de ikamet etmiştir. Daha sonra hacca gitmiştir. Bağdat'ta Dârü'l-Hilâfe'de bulunmuştur. Burada da ona inam ve ikramlarda bulunulmuştur⁵⁹. İbnü'l-Adîm, Kadı Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed es-Simnânî'nin (ö. 1106) *Kitâbü'l-İstizhâr fi't-Târîh* adlı eserinden naklen, Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Rahbe, Rakka, Harran, Suruç, Haleb ve buralara bağlı yerlere kadı olarak atadığı müellif kadı Ebû'l-Kâsım'a, çıktığı yedi seferde giysiler, bağış ve maaştan ayrı olarak, kendisine ait paradan 1400 altın ihsanda bulunduğu, hazineden ise her yıl için 720 altın tahsis ettiğini kaydetmiştir⁶⁰. Muhtelif zamanlarda kadılara giysiler armağan edildiği anlaşılmakla birlikte, daha ziyade üst düzey kadı'l-kudatların atama emri sadır olduktan sonra gerçekleştirilen tayin emrinin okunduğu merasimde onlara hil'at giydirilmekteydi⁶¹.

Selçuklu devri kadı'l-kudat ve kadılarının sahip oldukları para, mal ve mülklere dair kaynaklarda birtakım somut verilere rastlamak mümkündür. Belirli bir yaşam standardına sahip olan kadılardan başka, kendilerine devlet hazinesinden ayrılan maaşa nispetle durumlarının daha iyi olduğu kadılar da

56 Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h. 430-485=1038-1092)", *Belgeler*, 26(30), 2005, s. 40.

57 İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 262-263.

58 Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (çev. K. Burslan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 52.

59 Ebû'l-Hasan el-Fârisî, a.g.e., s. 134.

60 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi)*, (çev. A. Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 58.

61 bkz. Ali Sevim, a.g.m., s. 10; İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 167, 259, 349; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., c. XVIII, s. 48.

bulunmaktaydı⁶². Mesela, Arslan Besâsîrî'nin Bağdat'ı işgali sırasında (1059), Kadı'l-Kudat Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmgânî'nin evi, Besâsîrî yandaşları tarafından yağmalandıktan başka, kadı'l-kudat da tutsak alınmıştı. Kadı'l-kudatın kayınpederi olup, kendisi de bir kadı olan Ebû'l-Hüseyn b. Ebû Ca'fer es-Simnânî (ö. 1073), damadı ed-Dâmgânî'nin serbest bırakılması için 3 bin dinar ödeyebilmiştir⁶³. Ebû Sa'd Mübârek b. Ali b. Hüseyn el-Mahremî (ö. 1119), kadılıktan azledilerek büyük miktarda para cezasına çarptırılmıştır⁶⁴. Sultan Berkyaruk tarafından kadılığa atanan İlkiyâ el-Herrâsî (ö. 1110) zamanla servet ve şöhrete kavuşmuştu⁶⁵.

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinde, Büyük Selçuklu vassalı olup Diyarbakır bölgesinde hüküm süren Mervânîler zamanında, bilhassa Tuğrul Bey ile dostane münasebetler kuran ve 1049'dan itibaren Tuğrul Bey adına hutbe okutmaya başlayan Mervânî emîri Nasrû'd-Devle'nin saltanatı döneminde vazife yapan Meyyâfârikîn ve Âmid kadılarının maddî durumları hakkında dikkat çekici bilgiler nakletmiştir. Meyyâfârikîn ve Âmid kadılıklarını birden yürüten ve her bir yerde bir ay görev yapan Kadı Ebû Abdullah Hüseyn b. Seleme el-Mâlikî ölünce, bu iki yerin kadılıkları ayrı kişilere verilmişti. Meyyâfârikîn kadılığına Ebû'l-Mürca Saâdet b. Hüseyn b. Bekir; Âmid kadılığına da Ebû Ali Hasan b. Ali el-Âmidî tayin edildi. Âmid kadısı, bura halkının büyüklerinden ve ileri gelenlerinden. Kadı Ebû Ali'nin gerek Âmid içinde ve gerekse bu şehrin dışında, hiç kimsenin elinde bulunmayan menkul ve gayrimenkulü haiz olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda Mervânî emîri Nasrû'd-Devle de kendisine çok ilgi gösterirdi. Emîrin ve devlet erkânının yanında büyük bir mevkii vardı⁶⁶. Bağdat'ı işgal eden Arslan Besâsîrî, Halife Kâim-Biemrillâh'ı derdest edip Hadîsetü Âne'ye göndermişti. Halifenin eşi ise yanında oğlu da olduğu halde Meyyâfârikîn'e gelmişti. Halifenin ailesi Mervânî emîri Nasrû'd-Devle tarafından karşılanmış, emîr tarafından Âmid'e gönderilerek saraya yerleştirilmiş ve ihtiyaçları sağlamıştı. Bu sırada Âmid kadısı Ebû Ali Hasan b. Ali el-Âmidî, Âmid'den Meyyâfârikîn'e gelerek halifenin eşinin, oğlunun ve maiyetindekilerin Âmid'de kaldıkları süre boyunca masraflarını kendisinin karşılamak istediğini söyledi. Nasrû'd-Devle ise bunu kabul edemeyeceği cevabını verdi. Bunun üzerine kadı da emîre şöyle demiştir: "Efendimiz! Herkes duyacak ki, senin maiyetinde ve hizmetçilerin arasında, halifenin eşini ve oğlunu misafir edecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak adamlar vardır." Sonra vezir ve

62 G. M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (çev. İ. Kamalov, red. S. S. Kucur), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 133.

63 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'ında Selçuklular*, (çev. A. Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 59.

64 İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 350.

65 Abdülkerim Ünalın, "Kiyâ el-Herrâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, c. XXVI, s. 126.

66 İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Mervânî Kürtleri Tarihi)*, (çev. M. E. Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975, s. 143-144.

Gazi

Akademik
Bakış

259

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

diğer devlet erkânı da hükümdardan ricacı oldular. Sonunda Nasrû'd-Devle, kadının isteğini kabul etmiştir. Halifenin eşi, oğlu ve maiyetindeki diğerlerinin günlük ödeneği, kaynağın ifadesiyle, diğer birtakım masraf ve ihtiyaçlar hariç 50 Bizans altını idi. Halife Kâim-Biemrillâh'ın Bağdat'tan çıkartılarak Hadîsetü Âne'ye gönderilmesi ve Tuğrul Bey tarafından kurtarılarak Bağdat'a geri dönmesinin sağlanması, bu arada ailesinin de Meyyâfârikîn'den Bağdat'a dönmesi arasında aşağı yukarı bir yıl geçtiği düşünülürse, bu halifelik misafirlerinin yalnız günlük tahsisatının yekûnunun 20 bin altın civarına ulaştığı sonucu ortaya çıkmaktadır⁶⁷. Bundan kısa bir süre sonra Nasrû'd-Devle, Meyyâfârikîn'de Âmid kadısı Ebû Ali'yi tutuklayarak hapse attırmış ve servetinin büyük bir kısmına el koymuştur (1060)⁶⁸. 1064 yılında ise Meyyâfârikîn kadısı Ebû'l-Kâsım azledilmişti. O, ileri gelen bir aileye mensuptu. Ayrıca büyük bir servete ve mülke sahipti⁶⁹.

Ebû Bekir Abdü'r-Rahman b. İsmâil b. Abdü'r-Rahman es-Sâbûnî'nin, Vezir Nizâmü'l-Mülk'le karşılaştıktan sonra ondan izzet ve ikram gördüğü, önce Azerbaycan kadısı ardından da kadı'l-kudat olarak tayin edildiği ve muhtelif menkul ve gayrimenkule sahip olduğu bilinmektedir⁷⁰. Musul, Şam ve Haleb'de kadılık ve kadı'l-kudatlık yapan Muhyiddîn Ebû Hâmid Muhammed eş-Şehrîzî (ö. 1190) ihsanıyla ün yapmıştı. Öyle ki elçilik vazifesiyle Bağdat'a gittiği bir zamanda fakihlere, edebiyatçılara, şairlere ve yoksullara 10 bin Emîrî dinar dağıttığı söylenir. Ayrıca, Musul'daki kadılığı boyunca, bir borçlunun iki dinar veya daha küçük bir meblağ için hapsedilmesine izin vermediği, borcu bizzat kendisi ödediği; bu arada onun cömertliğiyle ilgili çok sayıda hikâyenin dillerde dolaştığı belirtilmiştir⁷¹. Kadı Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Ersâbendî'nin (ö. 1118) de cömert (cevvâd) olduğu söylenmektedir⁷². Benzer şekilde, Kadı Zeynül-İslâm Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herevî (ö. 1125/1126) de inam ve ihsan etmekle maruftu⁷³. Yine Serahs kadısı Seyfî'nin oldukça sayılan bir zat olup, ihsanının bol olduğu, diğer yandan da karşı olduğu birisini bir suikastla ortadan kaldırması için bazı kimselere birçok mal teklif ettiği söylenmiştir⁷⁴. Nîşâbûr'da kadılık vazifesi yapan Ebû Saîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Sâid'in (ö. 1133) de servet sahibi olduğu kaydedilmiştir⁷⁵. Yine Ahvâz ve havalisinin kadılığını yapan, Tuğrul Bey nezdinde büyük bir

67 İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Mervanî Kürtleri Tarihi)*, s. 148, 151, 152.

68 İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Mervanî Kürtleri Tarihi)*, s. 165.

69 İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Mervanî Kürtleri Tarihi)*, s. 170.

70 Ebû'l-Hasan el-Fârisî, a.g.e., s. 210-211.

71 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân (İbn Khallikan's Biographical Dictionary)*, (İngilizce çev. William MacGuckin de Slane), Paris 1843, c. I, p. 650.

72 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., c. XVII, s. 168.

73 Bundârî, a.g.e., 137.

74 Muhammed İbn Münnevver, *Tevhidin Sırları*, (çev. S. Uludağ), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 176.

75 Abdü'l-Kâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdü'l-Fettâh

itibarı olan Ebû'l-Hasan Abdü'l-Vehhâb b. Mansûr b. Ahmed b. el-Müşterî (ö. 1044/1045) servet sahibiydi⁷⁶.

Selçuklu devri kadı'l-kudatlarının ve kadılarının servetleri hususunda kayıtların yanında, onların fakirliklerine ve mütevazı hayatlarına dair de kayda değer bilgiler mevcuttur. Mesela, Kadı Ebîverdî (ö. 1034) gerçek durumunu gizlemek suretiyle sabırla fakirliğin üstesinden geliyordu⁷⁷. Bağdat'ta kadılık da yapan meşhur Şâfiî fakihi Ebû't-Tayyib Tâhir b. Abdullah b. Tâhir et-Taberî (ö. 1058), fakirlikten sarığını ve cübbesini kardeşiyle paylaşıyordu. Hal böyle olunca, onlardan birisi dışarı çıktığı zaman, öbürü evde kalmak mecburiyetindeydi⁷⁸. Bağdat kadı'l-kudatlığına getirilen Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Bekrân el-Hamevî eş-Şâmî (ö. 1095) herhangi bir gelir bağlanmamasının yanı sıra, giyinmesinde, yemesinde ve ahvalinde bir değişiklik olmaması şartıyla bu vazifeyi kabul etmiştir⁷⁹. Onun sarığı ketenden, cübbesi kaba pamuktandı. Yemeği de üstüne su serpilmiş ekme kırıntılarından ibaretti⁸⁰. Mezkûr kadı'l-kudat, kiraya verdiği bir evinden aldığı bir buçuk dinarla geçimini sağlamıştır. Hatta kadı'l-kudatlık makamına tayininden sonra, kiralık evi için daha yüksek bir kira ücreti teklif eden birini azarlayarak bu teklifi reddetmiştir⁸¹. Kirmân kadısı Fezârî, ince Mısır keteninden yapılan sarık taşıyordu; ancak günlük elbisesi kıymetli atlandı⁸².

Büyük Selçuklular devrinde kadıların görevi ihmal ve suiistimal ederek meşru olmayan yollardan haksız kazanç sağlayabildikleri de anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum, Selçuklular devri şair ve yazarlarının kaleme aldıkları mensur ve manzum metinlerde kadılara yönelttikleri tenkit ve şikâyetlerin başında gelmektedir. Kadılığın en büyük afetlerinden biri olarak kabul edilen rüşvetçiliğe vurgunun yanı sıra, kadıların sorumlulukları çerçevesinde ifa ettikleri bir takım hukukî muamelelerdeki görev ve yetkilerini kötüye kullanma keyfiyetine değinilmiştir. Resmî vesikalarda dahi kadıların ve yardımcılarının (muttesilân) tamah etmekten ve rüşvetten kendilerini korumalarına dair yapılan ikazlar⁸³ ile yine onlara "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir (en-Nisâ 4/10)." ve "Onların [yetimlerin] mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin (en-Nisâ 4/2)." ayetlerini daima göz önünde bulundurmaları uyarısının yapılması dikkat çekicidir⁸⁴. el-Gazzâlî, adalet ve yargı işleriyle uğraşmanın tehlikelerinin

Muhammed el-Hulvî), Hicr, 1413/1993, c. III, s. 60; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., c. XVII, s. 280.

76 İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 145.

77 Makdisî, a.g.e., s. 249.

78 İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 187; Mez, a.g.e., s. 262.

79 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., c. XVII, s. 27-28.

80 Mez, a.g.e., s. 262.

81 Zehebî, a.g.e., c. XIX, s. 86.

82 Kurpalidis, a.g.e., s. 133.

83 Anonim, *el-Muhtârât mine'r-Resâil*, s. 402.

84 Mesela bkz. Anonim, *Ahkâmü Sultânî'l-Mâzî (Leningrad Münşeat Mecmuası)*, nr. 2258, vr. 73a.

den birisi olarak yetim malı yemeyi görmüştür⁸⁵. Yetimlerin mallarının muhafazası, artırılması ve teslimiyle ilgilenmenin yanında, kadıların emanetleri muhafaza etmek görev ve sorumlulukları dâhilinde birtakım suistimale giriştiklerine dair de ipuçları vardır. Nitekim *Siyâsetnâme*'de dercedilen iki ayrı hikâyede de yüklü miktardaki parasını kadıya emanet eden ancak kadının bir hile ve tehdit ile bu paralara el koyması üzerine, kadıyı hükümdara şikâyet eden şahıslardan söz edilmiştir⁸⁶. Selçukluların son zamanlarında dünyaya gelen Ferîdü'd-Dîn Attâr, kendisine isnat edilen *Mazharü'l-Acâyib* adlı eserde, kadılar başta olmak üzere din görevlilerinin yerinde görülme-yen tutum ve davranışlarını belirtmiştir. Ona göre, kadı tahlî ölçөгünü (kile) rüşvetle dolduruyordu. Bu meşhur mutasavvif şair kötü kadıdan uzak kalınması gerektiğini, zira rüşvetle din satın aldığı söyleyerek⁸⁷ eleştirilerini yöneltmiştir. 12. yüzyıl şairi Esîrü'd-Dîn Ahsîketî, kadıya rüşvet vermek suretiyle şahidin şahitliğinin hükümsüz kılınabileceğini dile getirerek⁸⁸, şahitlik edenin şهادetinin önemli olmadığını ve rüşvetle iş yapılabileceğini ifade etmiştir. Nâsır-i Hüsrev, Büyük Selçuklular devri din âlimlerini eleştirdiği şiirlerinde, rüşvet olarak bostan, altın ve tarladan başka bir şey almayan ulemânın davranışının yol kesenler (râhzenân) gibi zalimce olduğunu, ancak bunları alırlarsa tavırlarının değiştiğini söylemiştir⁸⁹. Ona göre; fıkıh tahsil etmekten fukahânın amacı, sadece alışveriş hilesini öğrenmek, haram kazanç sağlamak ve para koparmaktır⁹⁰. Oysa iyi bir kadının teraziye altın ve gümüşle eğmediğinden bahsetmiştir⁹¹. Rüşvetçilik sebebiyle görevden alınan kadılar da vardı. Mesela zekâsından, etkili ve güzel konuşmasından dolayı methedilen, aynı zamanda bir vâiz ve müderris olan Hanefî âlimi Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah en-Nâsîhî (ö. 1091) delirmesi, kelâmcı olması ve rüşvet alması yüzünden Nişâbûr kadılığından azledilmişti. Bununla birlikte, bir süre sonra Rey kadılığına getirilmişti⁹².

Sonuç ve Değerlendirme

Büyük Selçuklular devrinde kadılar devlet hazinesinden düzenli bir maaş alırlardı. Kadıların maaşları dîvân-i istifâda belirlenir ve mahallî devlet görevlileri vasıtasıyla ödenirdi. Kadılar birtakım malî imtiyaz ve muafiyetten de faydalanırdı. Kadıların maaş alması salt görevleri karşılığı olarak ödenen bir meblağ olmaktan başka, onların geçimlerini sağlayıp hayatını sürdürebilmeleri için

85 Şeyh Muhammed el-Yakûbî, *Fedâilü'l-Enam min Resâilî Hüccetü'l-İslâm (Gazzâlî'nin Mektupları)*, (çev. M. Kelebek), İnkılâb Yayınları, İstanbul 2017, s. 49-51.

86 Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 78-90 (Farsça metin); Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 142-156.

87 Ferîdü'd-Dîn Attâr, *Mazharü'l-Acâyib*, (nşr. Ahmed Hoşvenîs), İntişârât-i Firdevsî, Tahran 1345/1966, s. 88.

88 Esîrü'd-Dîn Ahsîketî, *Dîvân*, (nşr. Rükü'd-Dîn Humâyûn-i Ferruh), Ketâbfurûşî-yi Rûdekî, Tahran 1337/1958, s. 288.

89 Nâsır-i Hüsrev, *Dîvân*, (nşr. Müctebâ Mînovî, Mehdî Muhakkik), İntişârât-i Dânişgâh-i McGill û Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1357/1978, s. 436.

90 Nâsır-i Hüsrev, *Dîvân*, s. 76.

91 Nâsır-i Hüsrev, *Dîvân*, s. 491.

92 İbn Kesîr, a.g.e., c. XII, s. 26.

hâlihazırdaki konumlarını muhafaza etmeleri ihtiyacından dolayı, her ne kadar görevlerinin niteliği şer'î olsa da onları nihayetinde bir devlet görevlisi pozisyonunda tutuyor ve bu durum da yargı bağımsızlığını zedeleyen bir unsur oluyordu. Asıl görevi hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak, hukukî muameleleri yerine getirmek olan kadınlara dinî, içtimaî, siyasî, idarî mahiyette ve eğitim, öğretimle ilgili olmak üzere oldukça geniş bir çerçevede kazaî olmayan toplu görevler de tevdi edilirdi. Kadılar kadılıkla beraber icra ettikleri muhtelif görev ve faaliyetlerden de gelir elde ederdi. Bunun yanında kadılar takdir, taltif, teşvik etmek veya ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendilerine bağışlanan hediye ve in'âmîlar sayesinde servet sahibi olarak gelir ve refah düzeyi yüksek bir yaşam elde etme imkânı da bulabiliyordu. Diğer taraftan, kendilerine özgü yapılarından dolayı yerine getirdikleri kadılık vazifesinden herhangi bir kazanç sağlamayan, hediye kabul etmeyen ve mütevazı bir yaşamı tercih eden kadılar da mevcut olmuştur. Her ne kadar tamah etmemeleri ve dinî inanç ve değerlere aykırı hareketlerde bulunmamları için kadınlara muayyen bir miktar maaş bağlanmışsa ve çeşitli gelir kaynaklarından ek gelir sağlayabilmeleri mümkünse de rüşvet başta olmak üzere kadınlara gayrimeşru yollardan kazanç elde etmeleri idarî, dinî ve ahlâkî baskıya rağmen engellenememiştir.

Extended Abstract

In the Great Seljuqs period, the qadis, who were the main officials of the justice organization, had a wide the scope of duties and activities within their judicial, political, administrative, military, religious, social, etc. powers and responsibilities. Thus, in this period, as a result of a large task union, office of the qadi went beyond merely being office of judiciary and fulfillment of legal affairs. The qadis received a regular salary for the judicial duty they fulfilled from the state treasury. The salaries of the qadis were determined in divan-i istifa and paid through local government officials. The fact that the qadis received a salary was a factor undermining the independence of the judiciary because of their tendency to maintain their position as a government official so that they could earn a living and live well. The qadis also benefited from some financial privileges and exemptions. The qadis also earned income from the duties and activities they performed outside of their main duties. For example, they could earn money from the waqf income as mudarris and from the fatwas they gave as mufti. The qadi who were active in various branches of science, especially in the fiqh and the hadith, and in the field of literature could benefit from the allocation of high-ranking state officials and wealth holders. Court fees were also a source of income. In addition to the income earned from the salary for the judicial duty and additional duties, the qadis could also gain various allowances and grants that would enable them to enjoy with great wealth rather than a certain quality of life. For example, the qadis who were assigned to diplomatic delegations with the duty of embassy received gifts and grants of the administrators. These appeared as in cash or in kind donations in various forms. However, legal discussions about whether the qadis could receive a salary and accept donations as gifts had continued since the early periods of Islam, including the considerations of the scholars and ideologues of the Great Seljuk period. On the other hand, despite the administrative, religious and moral pressure, there were also those who made illegal profit, especially bribery, among the qadis. In addition, the qadis committed some misconduct within the scope of their duties and responsibilities to protect orphans' properties and trusts. Among the Seljuk qadis, there were also the qadis who lived a luxurious life in wealth, as well as living in poverty. In this study, salaries, income sources and financial situations of the qadis in the Great Seljuqs Period are examined. By doing this, the subject is discussed within its the theoretical perspective and practical processes.

Gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021

Kaynaklar

Abdü'l-Kâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyeye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdü'l-Fettâh Muhammed el-Hulv), Hicr, c. III, 1413/1993.

SEVİM, Ali, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h. 430-485=1038-1092)", *Belgeler*, 26(30), 2005, s. 1-84.

Anonim, *Ahkâmü Sultânî'l-Mâzî (Leningrad Münşecât Mecmuası)*, Ketâbhâne-yi Dânişgâh-i Tehrân, nr. 2257-2259.

Anonim, *el-Muhtârât mine'r-Resâil*, (nşr. Gulâm Rızâ Tâhir, İrec Afşâr), Bunyâd-i Mevkûfât-i Doktor Mahmûd Afşâr-i Yezdî, Tahran 1378/1999.

Anonim, *Tekârîrü'l-Menâsib (Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar)*, (nşr. O. Turan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ATAR, Fahreddin, *İslâm Adliye Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ATAR, Fahreddin, "Kadı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 66-69.

AYDIN, Ahmet, "Klasik Dönemde Kadı (Hakim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (çev. K. Burslan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

DEMİRCİ, Selim, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum –Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri-*, İlem Yayınları, İstanbul 2020.

Ebü Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûm'id-Dîn*, (çev. A. Arslan), c. II, Merve Yayınları, İstanbul 2014.

Ebü Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Kimyâ-yi Saâdet*, (çev. A. Arslan), Ataç Yayınları, İstanbul 2017.

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (çev. N. Lugal, haz. H. Kırlangıç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Ebü'l-Hasan el-Fârisî, *el-Muhtasar min Ketâbü's-Siyâk li-Târîh-i Nîşâbûr*, (nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî), Mîrâs-i Mektûb. Tahran 1384/2005.

Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (çev. A. Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 2015.

Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatü'l-Mülûk (Siyaset Sanatı)*, (çev. M. Sarıbiyık), Özgü Yayınları, İstanbul 2016.

Ebü'l-Ulâ Mardin, "Kadı", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c. VI, İstanbul 1977, s. 42-46.

Esîrü'd-Dîn Ahsiketî, *Dîvân*, (nşr. Rükü'd-Dîn Humâyûn-i Ferruh), Ketâbfurûşî-yi Rûdekî, Tahran 1337/1958.

Ferîdü'd-Dîn Attâr, *Mazharü'l-Acâyib*, (nşr. Ahmed Hoşvenîs), İntişârât-i Firdevsî, Tahran 1345/1966.

Hasan b. Abdü'l-Mü'min el-Hoyî, *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü'l-Tâlib, Rûsûmü'r-Resâil ve Nücümü'l-Fezâil*, (nşr. A. S. Erzi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân (İbn Khallikan's Biographical Dictionary)*, (İngilizce çev. William MacGuckin de Slane), c. I, Paris 1843.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, (çev. M. Keskin), Çağrı Yayınları, c. XII, İstanbul 1995.

İbnü'l-Adîm, *Bugyetü'l-Taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi)*, (çev. A. Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, (nşr. Guy Le Strange, Reynold Alleyne Nicholson), İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1385/2006.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Umem*, (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ), c. XV, XVII, XVIII, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.

Gör

Büyük Selçuklular Devrinde Kadıların Maaşları,
Gelir Kaynakları ve Maddî Durumları Üzerine Bir Araştırma

- İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısmı)*, (çev. A. Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.
- İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Mervanî Kürtleri Tarihi)*, (çev. M. E. Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975.
- KURPALİDİS, G. M., *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (çev. İ. Kamalov, red. S. S. Kucur), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- LAMBTON, Ann K. S., "The Evolution of the Ikta' in Medieval Iran", *Iran*, vol. V, No. 1, 1967, pp. 41-50.
- LAMBTON, Ann K. S., *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic and Social History, 11th-14th Century*, Persian Heritage Foundation, New York 1988.
- MAKDİSÎ, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim –İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı-*, (çev. A. H. Çavuşoğlu, T. Başoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları, İstanbul 2018.
- MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti –İslâm'ın Rönesansı-*, (çev. S. Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul 2014.
- Muhammed İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, (çev. S. Uludağ), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2003.
- Müntecübü'd-Dîn Bedî' el-Cüveynî, *Atebetü'l-Ketebe*, (nşr. Meryem Sâdikî), Neşr-i Nigâh-i Muasir, Tahran 1396/2017.
- Nâsır-i Hüsrev, *Dîvân*, (nşr. Müctebâ Mînovî, Mehdî Muhakkik), İntişârât-i Dânişgâh-i McGill ü Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1357/1978.
- Nâsır-i Hüsrev, *Sefernâme*, (çev. A. Tarzi), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (çev. M. Kanar), Say Yayınları, İstanbul 2017.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (nşr. M. A. Köymen), c. I: Farsça metin, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.
- OCAK, Ahmet, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017.
- Ömer b. Mahmûd el-Belhî, *Makâmât-i Hamîdî*, (nşr. Rızâ Enzâbî Nejâd), Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran 1365/1986.
- Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü'l-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (çev. E. Göksu, H. H. Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- Seyyid Ali Müeyyed Sâbitî, *Esnâd ve Nâme'hâ-yi Târîhî, ez-Evâil-i Devrehâ-yi İslâmî tâ Evâhir-i Ahd-i Şâh İsmâil-i Şâfervî, Ketâbhâne-yi Tahûrî*, Tahran 1346/1967.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (çev. A. Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Şeyh Muhammed el-Yakûbî, *Fedâilü'l-Enam min Resâli Hüccetü'l-İslâm (Gazzâlî'nin Mektupları)*, (çev. M. Kelebek), İnkılâb Yayınları, İstanbul 2017.
- TİLLİER, Mathieu, "Courts", (ed. Emad el-Din Shahin), *The Oxford Encyclopedia of Islam and Politics*, Oxford University Press, vol. I, New York 2014, pp. 227-232.
- TİLLİER, Mathieu, "Judicial Authority and Qadis' Autonomy under the Abbasids", *Journal of the Medieval Mediterranean*, vol. XXVI, No. 2, Al-Masaq, 2014, pp. 119-131.
- ÜNALAN, Abdülkerim, "Kiyâ el-Herrâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, c. XXVI, s. 126.
- Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ'*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), c. XIX, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1417/1996.

Gazi

Akademik
Bakış

265

Cilt 14
Sayı 28
Yaz 2021